

**РОБЕРТ
ХАРРІС**

ІМПЕРІЙ

Роман

Харків
«ФОЛІО»
2020

Urbem, urbem, mi Rufe, cole et in ista luce
viva!

«Рим! Тримайся Риму, любий мій товари-
шу, і живи в центрі уваги!»

*Лист Цицерона Целію, 26 червня 50 року
до Р. Х.*

Сувій I

Моє ім'я Тірон. Тридцять шість років я був особистим секретарем державного римського діяча Цицерона. Спершу це мене захоплювало, потім дивувало, пізніше обтяжувало, і на решті стало надзвичайно небезпечним. За всі ці роки, як мені здається, він провів зі мною більше часу, ніж із будь-якою іншою людиною, у тому числі з власною сім'єю. Я став свідком його приватних зустрічей і передавав його таємні повідомлення. Я фіксував його промови, листи та літературні твори, навіть його поезію — таку зливу слів, що мені довелося вигадати те, що заведено називати скорописом, аби впоратися з цим потоком. Цю систему й досі використовують для нотування диспутів у Сенаті, а нещодавно мені навіть присудили за неї скромну пенсію. Цього, поряд зі спадщиною та добротою моїх друзів, виявилось достатньо, щоб підтримувати мене на схилі

літ. Мені багато не потрібно. Літні люди живуть в етері, а я вже дуже старий — майже сотня літ, як мені кажуть.

Десятиліттями після смерті оратора мене часто пошепки питали, яким Цицерон був насправді, але я завжди відмовчався. Звідки я мав знати, хто був урядовим шпигуном, а хто ні? Я будь-якої миті очікував, що мене можуть убити. Але поза-як моє життя вже майже закінчилося, й оскільки я більше вже нічого не боюся, навіть тортур, бо не протримався б і хвилини в руках ката чи його помічників — я вирішив запропонувати цю працю як свою відповідь на ті запитання. Буду покладатися на свою пам'ять і на документи, мені довірені. Оскільки ж відведений мені час не вічний, намагатимуся писати дуже швидко, використовуючи свою систему скоропису, на кількох десятках невеликих сувоїв найтоншого паперу — «Ієратіки», які вже давно накопичив власне для цієї мети.

Заздалегідь молю про прощення за всі мої помилки та хи-мерність стилю. Також молюся богам, аби дістатися до кінця ще до того, як мене наздожене мій власний кінець. Останні слова Цицерона до мене були проханням розказати правду про нього, і я це зроблю. Якщо не завжди вдавалося зобразити його еталоном чесноти, нехай так і буде. Влада приносить людині багато щедрот, але чисті руки в ній — рідкість.

Тому писатиму про владу та людину. Під владою я маю на увазі офіційну, політичну владу — те, що ми називаємо латиною імперієм¹ — право розв'язувати питання життя та смерті, яким наділяє держава людину. Багато сотень людей прагнуло

¹ За часів Римської республіки імперій означав повноту влади вищих магістратів (консула, претора, проконсула, пропретора), а в межах померія (сакральна міська межа Рима) — також і володіння правом інтерцесії (накладення заборони) колегії народних трибунів і правом провокації (апеляція римського громадянина до центурійних коміцій). Імперій складався з права ауспіцій (гадання на нутрощах тварин), рекрутування війська та командування ним, скликання коміцій, примус і покарання.

цієї влади, але Цицерон став єдиним в історії республіки, котрий її здобув, не маючи для цього інших ресурсів, крім свого власного таланту. На відміну від Метелла чи Гортензія він не був представником якоїсь великої аристократичної родини, звідки поколіннями виходили політичні діячі, котрі виявлялися доречними на виборах своїх нащадків. В оратора не було могутньої армії, яка б підтримала його кандидатуру, як у Помпея чи Цезаря. У нього не було статків Красса, щоб всіяти грошима свій шлях. Усе, що цей чоловік мав, — це його голос. І зусиллями волі він перетворив його на могутню зброю.

Я почав службу в цього діяча у віці двадцяти чотирьох років. А йому тоді було двадцять сім. Я був домашнім невільником, народився в родинному маєтку на пагорбах неподалік від Арпінума й до того ніколи Рима навіть не бачив. Він був молодим адвокатом, страждав від нервового виснаження та намагався подолати свої природні вади. Інші тоді давали йому мало шансів на перемогу.

Голос Цицерона в цей час ще не був тим страшним інструментом, яким він став згодом, а доволі різким, крім цього, час від часу цей чоловік ще й затинався. Вочевидь, проблема полягала в тому, що в його голові вертілося стільки слів, що в моменти стресу вони застрягали йому в горлянці. Так кілька овець, яких підпирає отара позаду, намагається водночас продертися крізь ворота. У будь-якому разі, ці слова часто були занадто нерозбірливими, щоб його могли збагнути. Нестримні слухачі часто називали чоловіка «вченим» або «греком», і це були не компліменти. Хоча й ніхто не сумнівався в його пристрасті до ораторського мистецтва, та цього було надто мало для задоволення амбіцій оратора. Надмірне напруження його голосових зв'язок упродовж кількох годин виступів, часто на свіжому повітрі й у будь-яку пору року, відчувалося ще впродовж багатьох наступних днів. А хронічне безсоння та негаряз-

ди з травленням додавали чоловікові неприємностей. Якщо ж казати відверто, то для того, щоб піднятися політичною драбиною, чого оратор відчайдушно прагнув, була потрібна професійна допомога. Саме тому діяч вирішив провести якийсь час далеко від Рима в мандрах, аби освіжити свої думки та повчитися в провідних наставників риторики, більшість із котрих проживала в Греції та Малій Азії.

Позаяк я відповідав за утримання малої бібліотеки батька оратора й мав достатні знання грецької мови, Цицерон поцікавився, чи може він позичити мене так, як можна позичити книгу, щоб узяти мене зі собою на Схід. Моєю роботою було влаштовувати зустрічі, винаймати транспорт, оплачувати вчителів тощо, а за рік повернутися до мого старого господаря. Зрештою, як часто стається з книжками, мене так і не повернули.

Ми зустрілися в гавані Брундізія того дня, коли мали відплисти. Це відбувалося в час консульства Сервілія Ватія та Клодія Пульхра, шістсот сімдесят п'ятого року після заснування Рима. Тоді Цицерон не був схожий на ту імпозантну постать, якою він згодом став, і чиї риси були настільки відомими, що той не міг пройти непоміченим навіть тихою, не надто залюдненою вулицею. (Мені цікаво, що сталося з усіма цими тисячами бюстів і портретів оратора, які колись прикрашали стільки приватних будинків і громадських будівель? Чи справді всіх їх порозбивали та спалили?)

Юнак, котрий того весняного ранку стояв на пірсі, був худий і вузькоплечий, із неприродно довгою шиєю, в якій велике адамово яблуко, немов дитячий кулачок, стрибало вгору та вниз, коли той ковтав. Його очі були вибалушені, шкіра сіра, щоки жовті; словом, він був типовою ілюстрацією хиткого здоров'я.

«Ну, Тіроне, — пригадую, як я тоді подумав, — тобі треба скористатися цією поїздкою якнайкраще, бо вона триватиме недовго».

«Цей досвід, шановні, я схильний вважати для себе набагато ціннішим, ніж якби мене привітали оплесками. Відтепер я перестав вважати, що світ, ймовірно, сам почує про мене: з того дня я дбав лише про те, щоб мене щодня бачили особисто. Я мав жити на очах громадськості. Я відвідував Форум. Ні мій сторож, ні мій сон не могли завадити комусь увійти до мене. Я працював навіть тоді, коли мені нічого було робити, отже, мав час на дозвілля — але це те, чого я зроду не пізнав».

Нещодавно я знайшов цей уривок в одному з його виступів і можу поручитися за його правдивість. Оратор вийшов із гавані, як сновиди, вгору до Путеолі, і ступив на головну дорогу, жодного разу не озирнувшись. Я заледве встигав за ним, маючи на плечах стільки багажу, скільки зміг на них закинути. Спершу кроки чоловіка були повільними та вивіреними, але поступово вони набирали стрімкості, поки нарешті мій господар не закрокував у напрямку Рима настільки швидко, що я вже почав відставати.

Саме тепер, коли закінчується мій перший сувій, і починається реальна історія Марка Туллія Цицерона.

Сувій II

День, що став, як потім виявилось, переломним моментом у житті оратора, почався так само, як і будь-який інший, за годину до світанку. Цицерон, як завжди, піднявся першим у господі. Я трохи полежав у темряві, слухаючи, як він ляпає босими ногами по дошках підлоги над моєю головою, виконуючи фізичні вправи, які вивчив на Родосі шість років тому. Відтак я скрутив свій солом'яний матрац і хлюпнув води на обличчя. Це все відбувалося першого дня листопада в лютий холод.

Цицерон мав скромне помешкання на два поверхи на хребті Есквілінської гори, на якій з одного боку стояв храм, а з іншо-

го — житлові квартали. Але якби ви потрудилися піднятися на дах, то як винагороду отримали б можливість милуватися дивовижним краєвидом на затагнену паволокою долину та величні храми на Капітолійському пагорбі, приблизно за півмилі на захід. Насправді це було обійстя батька оратора, але старий мав кепське здоров'я і тепер рідко покидав свій замиський маєток, тому Цицерон отримав це житло для себе, Теренції та їхньої п'ятирічної доньки Туллії, а також дюжини рабів: мене; двох секретарів, Сосітея та Лаурея, котрі працювали під моєю орудою; домоврядника Ероса; Філотима, управителя Теренції; двох покоївок; няньки; кухаря; камердинера та двірника. Там іще жив старий і сліпий філософ, стоїк Діодот, котрий час від часу виходив зі свого покою, щоб приєднатися до Цицерона за вечерею, коли моєму господареві були потрібні інтелектуальні вправи. Тож загалом нас в оселі жило п'ятнадцятеро осіб. Теренція нескінченно скаржилася на тісноту, але Цицерон не зважав, бо в цей час іще грав роль «захисника народу», а такий будинок відповідав цьому образу.

Перше, що я зробив того ранку, як і завжди, — це намотав на ліве зап'ястя шматок мотузки, до якої був прикріплений зшиток моєї власної конструкції. Він складався не зі звичної однієї-двох, а з чотирьох двосторонніх воскових табличок, кожна з буковою рамкою, дуже тонка й на шарнірах, щоб я міг скласти їх між собою. Таким чином я міг робити набагато більше записів за один сеанс диктанту, ніж пересічний секретар; але навіть у цьому випадку щоденний потік слів Цицерона був настільки багатий, що я був змушений завжди ховати запасні таблички ще й по кишенях.

Потім я відсунув завісу, що відгороджувала мою крихітну кімнатку, і пішов через подвір'я до табліному¹, запалюючи сві-

¹ *Табліnum* — приміщення, що примикало до атріуму й зазвичай було відокремлене від нього ширмою або перегородкою. Слугувало чимось на кшталт «кабінету», тут зберігали документи та приймали відвідувачів.

Зміст

Частина перша	5
Сенатор <i>79 р.—70 р. до Р. Х.</i>	
Частина друга	201
Претор <i>68 р. до Р. Х.—64 р. до Р. Х.</i>	
Від автора	394